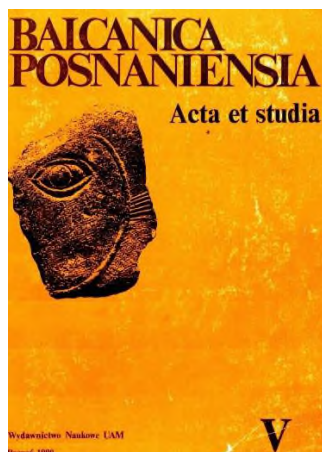




Szafrński Włodzimierz, *Starożytna bałkańska bogini iliryjska „Virgo paritura” a ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1990, t. 5, s. 69–72.

<https://doi.org/10.14746/bp.1990.5.5>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52684>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.



UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego



Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

STAROŻYTNA BAŁKAŃSKA BOGINI ILIRYJSKA
„VIRGO PARITURA”
A ZIEMIE POLSKIE WE WCZESNEJ EPOCE ŻELAZA

WŁODZIMIERZ SZAFRAŃSKI

ABSTRACT. Szafrański Włodzimierz, *Starożytna bałkańska bogini iliryska „Virgo paritura” a ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza* (The ancient, Balkan, Illyrian goddess „Virgo paritura” and Polish territories in the early iron age). *Balcanica Posnaniensia. Acta et studia*, V, Poznań 1990, Adam Mickiewicz University Press, pp. 69 - 72. ISBN 83-232-0007-6. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

In the article the author presented a thesis that in the process of crystallization of the so called face urns in the Gdańsk Pomerania in the early iron age under the Etruscan influence the decisive role was played by the Illyrian cultural infiltration from the Balkan territories.

Włodzimierz Szafrański, Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk (Institute of History of Material Culture of Polish Academy of Sciences), al. K. Świerczewskiego 105, 00-140 Warszawa, Polska – Poland.

Pragnę zwrócić uwagę na pewien typ brązowego wisiorka albańskiego datowanego na VII - V wiek przed n.e., występujący w kurhanach iliryskich w dorzeczu Mati i w okolicach Jeziora Ochrydzkiego. To kapitalne znalezisko w pełni usprawiedliwia nasze zainteresowanie się nim, stanowi bowiem klucz do rozwiązania zagadki urn twarzowych kultury wschodniopomorskiej, wejherowsko-krotoszyńskiej i może być dobrym przykładem oddziaływań południa bałkańskiego na nadbałtycką północ w dziedzinie ideologii przed 25 wiekami. Wymieniony wisiorek przedstawia postać ludzką z podniesionymi w geście oranta rękami i z szeroko rozłożonymi nogami, pomiędzy których zdaje się wyłaniać płód. Obie postacie przedstawione w skrajnie schematycznym ujęciu, skomponowane ściśle według zasad symetrii, tworzą oryginalną kompozycję wyobrażającą poród, przy czym rodząca i płód są gęsto oznaczeni symbolami solarnymi. Forma przedstawienia bogini rodzącej w albańskim wisiorku iliryskim kojarzy się ściśle z podobnym przedstawieniem znanym już sprzed ośmiu tysięcy lat z Çatal Hüyük zarówno z reliefu ściennego, jak i z pełnoplastycznej rzeźby. Już zresztą schyłkowopaleolityczne, a także mezolityczne i neolityczne przedstawienia antropomorficzne w ujęciu skrajnie schematycznym, zgeometryzowanym, nie wykluczają możliwości doszukiwania się w nich takich właśnie

wyobrażeń kobiety rodzącej. Nas zainteresuje tu szczególnie ikonografia polskich urn twarzowych, a zwłaszcza znane w niej przedstawienia antropomorficzne w kształcie jodełki, które w świetle semantycznej treści wisiorka albańskiego należałoby interpretować jako schematyczne wyobrażenie bogini rodzącej. Wschodniopomorskie urny twarzowe, które wykształciły się pod wpływem oddziaływań etruskich, wyobrażają boginię życia i śmierci, która do swego łona przyjmuje popioły zmarłego, by go ponownie urodzić do nowego życia. W tym kontekście przypomnę werset ewangeliczny: „Jeśli się drugi raz nie narodzisz, nie będziesz miał żywota w sobie i nie wejdziesz do królestwa niebieskiego”. Urny etruskie, które zainspirowały na naszych ziemiach powstanie urn twarzowych, były w Italii, w środowisku cywilizacji proto-państwowej operującej pismem, portretami zmarłych, co w społeczeństwie wspólnoty pierwotnej zamieszkującym wtedy nasze ziemie byłoby anachronizmem. Popielnica ze zwielokrotnionym biustem bogini życia i śmierci na wzór Diany efeskiej byłaby na ziemiach polskich w kulturze łużyckiej od samych jej początków wyobrażeniem tej chtonicznej bogini zapewniającej zmarłemu zmartwychwstanie. Plastyczny motyw na urnach w kształcie piersi bogini wyrażał optymizm nadziei zmartwychwstania za przyczyną tej boskiej karmicielki, *almae matris*, sycącej zmarłego pokarmem nieśmiertelności swych boskich piersi. W dobie pojawienia się kultury pomorskiej motyw boskiego napoju nieśmiertelności z piersi bogini życia i śmierci został zastąpiony – niewątpliwie pod wpływem oddziaływań iliryskich przenikających na północ – przez motyw narodzin nieboszczyka do nowego życia za sprawą bogini. W kulturze iliryskiej obserwujemy nie tylko rozwinięty kult bogini płodności, ale także znajdujemy wyobrażenia właśnie bogini rodzącej i to przedstawione zarówno schematycznie, czego przykładem opisany wisiorek albański, jak i bardziej realistycznie, jak to prezentuje rzeźba wielkości naturalnej nagiej bogini karmiącej piersią i równocześnie rodzącą. Ta wczesnoiliryska rzeźba bogini późnohalsztackiej z około roku 600 przed n.e. pochodzi z półwyspu Istria z uroczyska pogańskiego, na którym później powstało ilirysko-rzymskie miasto Nesactium. Etruski przeszczep formy urn twarzowych nad Bałtyk przyniósł razem z tym kształtem zmodyfikowaną treść semantyczną kryjącą się pod nim. Etruskie portretowanie nieboszczyka zastąpiono pod wpływem iliryskim przedstawieniem bogini rodzącej, w nadziei, że urodzi ona na nowo nieboszczyka, którego popioły wsypano do popielnicy ją wyobrażającej, do urny pokrytej rysunkiem przedstawiającym boginię podczas porodu. Za przykład tego rodzaju ikonografii może służyć popielnica twarzowa z Jabłkowa koło Wągrowca, czy Trojanowa-Sochaczewa. Motyw ten składa się z wyobrażenia twarzy i torsu zaznaczonego kilku pionowymi liniami biegnącymi w dół i przekreślonego dwukrotnie w poprzek: raz – by przedstawić ręce rozłożone w geście oranta, drugi raz – by uwidocznć szeroko rozstawione nogi, spomiędzy których wyłania się płód będący wprost przedłużeniem pionowego torsu figury ludzkiej. Znamienne przy tym, że to jodełkowate przedstawienie bogini rodzącej przekreśla niekiedy w poprzek sylwetka konia – nie tylko na urnie spod Sochaczewa, ale także z Dąbrówki pod Stargardem, co zdaje się przemawiać za typowością zjawiska. Koń był atrybutem chtonicznej

bogini ziarna Demetry. Urna z Sochaczewa prezentuje też atrybut solarny bogini w postaci okrągłej tarczy, co wskazuje na słoneczny charakter tego żeńskiego bóstwa – poświadczony między innymi przez urnę twarzową z Sopotu – i co stanowi wymowną cechę owego opisanego wisiorka albańskiego przedstawiającego boginię rodzącą. Małoazjatycka, hetycka bogini Wuruszemu była żeńską boginią słoneczną, a hetyccy bogowie stojący na grzbietach zwierząt byli w tej osobliwej pozie naśladowani w ikonografii plemion kultury łużyckiej w Polsce. Wyczuwamy tu nurt infiltracji przednioazjatyckiej penetrujący poprzez Bałkany na północ ku Bałtykowi, nurt, który uległ wzbogaceniu przez elementy iliryskie, zwłaszcza solarnej bogini rodzącej, zaaplikowane wschodniopomorskim urnom twarzowym w momencie kształtowania ich formy pod wpływem bodźców etruskich. O wbijaniu się klina iliryskiego na północ w głąb obszarów ziem polskich pisał niejednokrotnie profesor Witold Hensel, a iliryską, północną rubież pograniczną przebiegającą w poprzek ziem polskich sprecyzował profesor Tadeusz Malinowski. Uprawdopodobnia to, jak i stwierdzone przez profesora Hensla wpływy hetyckie na kulturę łużycką, nasz domysł o przeniknięciu z południa bałkańskiego na Pomorze Gdańskie w połowie ostatniego tysiąclecia przed n.e. iliryskiej idei bogini rodzącej i o udziale tej idei w procesie krystalizowania się tam właśnie wtedy osobliwego fenomenu urn twarzowych w obrzędowości funebralnej, którego to fenomenu nie moglibyśmy w pełni wytłumaczyć samym tylko wpływem etruskim, nie uwzględnivszy bałkańskich oddziaływań iliryskich na nasze ziemie przed 25 wiekami.

THE ANCIENT, BALKAN, ILLYRIAN GODDESS „VIRGO PARITURA” AND POLISH TERRITORIES IN THE EARLY IRON AGE

Summary

The author puts forward a thesis that in the process of crystallization of the so called face urns in the Gdańsk Pomerania in the early iron age under the Etruscan influence the decisive role was played by the Illyrian cultural infiltration from the Balkan territories. The Etruscan portraying of the dead, anachronic for the primitive community people on the Baltic was replaced with the picture on the urn of the face of goddess under the undoubtful influence of Illyrian culture modifying thus the models borrowed from Italy. It was already the very vessels which symbolized the goddess, and equipped additionally in the plastic image of the goddess's face effectively represented the female deity, the fertile mother-goddess, the goddess of life and death. The then burial rite used willingly such a peculiar container with a similar image like urn for the dead people ashes, in order to express the idea of hope of his or her rebirth thanks to this goddess who like as if hears the dead to the new life from her own womb. This plastic representation was to emphasize the magic function of the urn regenerating the ashes of the dead deposited in it owing to the goddess of life and death. The following indicate that the influence of Illyrian images is really involved here: 1) the iconography of Illyrians know similar images of the bearing goddess, 2) the ascertained fact of infiltration of Illyrians at that time through the wedge in the north into Polish territories and 3) the studied phenomenon of infiltration from Anatolia through the Balkans to the Polish territories of some Hittite religious images in the trend of which might be found on their way also similar Greek and Illyrian elements.

In this connection the author draws the readers' attention to a certain type of a bronze Albanian pendent dated to the 7th-5th century B.C. occurring in the Illyrian barrows in the Mati river basin and in the environs of the Ohrydzkie Lake. This pendent represents a human figure with hands raised in the gesture of an orant and widely separated legs, from among which a foetus seems to emerge. Both figures presented in an extremely schematic way are composed strictly according to the principles of symmetry and create an original composition showing the child delivery and both the child-bearing woman and the foetus are densely marked with solar symbols. The above mentioned Albanian pendent represents undoubtedly the Illyrian child-bearing goddess who we also know from a more realistic fully-presented representation in the form of sculpture of life-size nude goddess feeding with her breasts and at the same time bearing a child. This early Illyrian sculpture of the late Hallstatt goddess from about 600 B.C. comes from the Istria peninsula from the pagan sacred spot in which the Illyrian-Roman town of Nesactium was founded later.

It is particularly in the representation of the Illyrian child-bearing goddess on the Albanian pendent that the author sees the key to the solution of the puzzle of face urns of the East Pomeranian culture. The image of the child-bearing goddess presented according to the Albanian-Illyrian fashion is perceived by the author on Polish late Hallstatt face urns, especially from Jablkowo near Wągrowiec and Trojanowo-Sochaczew near Warsaw.